

Krzysztof Kwiatkowski¹
Wydział Nauk Historycznych
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Zamek w Bezlawkach i jego domniemywane funkcje administracyjne

[Castle in Bezlawki and its Alleged Administrative Functions]

Streszczenie: W prezentowanym artykule zanegowana została funkcja administracyjna zamku w Bezlawkach, która przypisywana mu była w starszej literaturze (m.in.: K.H. Clasen, F. Benninghoven, T. Torbus, Ch. Herrmann) – badacze widzieli w tej warowni zazwyczaj siedzibę lokalnego komornika. Wobec braku bezpośrednich wzmianek źródłowych poświadczających obecność na zamku urzędnika mającego jakiegokolwiek prerogatywy administracyjne poza samą warownią (tj. sprawującego jakiś zarząd terytorialny) wskazano wiele przesłanek pośrednich przemawiających przeciwko lokalizowaniu w Bezlawkach urzędu komornika, jak również przeciwko jego ewentualnej translokacji w okresie między wzniesieniem zamku najprawdopodobniej w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XIV w. a 1437 r. Wobec takiego wyniku analiz należy przypuszczać, że pieczę nad warownią sprawował w tym okresie zarządca nazywany ‘burgrabia’, który nie był członkiem zakonu niemieckiego, ale należał do grupy przynależących do korporacji zakonnej.

Summary: The presented article negates the administrative function of the castle in Bezlawki (Germ. Bäslack), which was attributed to it in the older literature (i.a. K.H. Clasen, F. Benninghoven, T. Torbus, Ch. Herrmann) – the researchers usually saw the stronghold as the seat of a local bailiff (Germ. *Kämmerer*). In the absence of direct source references certifying the presence at the castle of an official with any administrative prerogatives beyond the castle itself (i.e. exercising territorial authority) the article indicates a number of indirect premises against the thesis about the functioning of a *Kämmerer*’s office in Bezlawki, as well as its possible translocation in the period between the construction of the castle, most probably in the second half of the 1370s, and 1437. Considering the result of the analysis, it should be presumed that the stronghold was supervised at that time by an administrator called the “burgrave”, who, although not a member of the Teutonic Order, was a member of a group belonging to this religious corporation.

¹ Krzysztof Kwiatkowski, Katedra Historii Skandynawii i Europy Środkowo-Wschodniej, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, ul. Władysława Bojarskiego 1, 87-100 Toruń, Polska, Krzysztof.Kwiatkowski@umk.pl, <https://orcid.org/0000-0003-1827-3122>.

Słowa kluczowe: późne średniowiecze; Prusy; zakon niemiecki; zamki; administracja.

Keywords: Late Middle Ages; Prussia; Teutonic Order; castles; administration.

W opublikowanym przed pięcioma laty artykule dotyczącym zamku w Bezlawkach (*Bayselauken*, niem. Bäslack) (Kwiatkowski K., 2016), powstałym na marginesie uwag recenzyjnych do publikacji prezentującej wyniki badań archeologicznych zamku przeprowadzonych w latach 2008–2012 (Bezlawki, 2013), podjąłem trzy zespoły zagadnień związanych z funkcjonowaniem tego obiektu jako dzieła fortyfikacyjnego (punktu umocnionego, warowni). Przeanalizowana została w nim (a) problematyka rozmaitych militarnych funkcji zamku, następnie przeprowadzona (b) krytyka przypisywanego warowni funkcjonowania jako element rzekomego systemu obronnego na obszarze środkowej i południowej Barcji w XIV oraz na początku XV w., a wreszcie podjęte także (c) zagadnienie typologii morfologicznej obiektów warownych nazywanych ‘wildhausami’, do której to kategorii ostrożnie zaliczyć można zamek bezławecki. Rozważania te zostały następnie uzupełnione o analizę kolejnych dwóch zagadnień, mianowicie kontekstu osadniczego wzniesienia zamku oraz możliwości uściślenia chronologii tego przedsięwzięcia budowlanego, co zostało zaprezentowane w niedawno opublikowanym osobnym tekście (Kwiatkowski K., 2021)². Niniejszy artykuł, niejako dopełniający całości tych dociekań dotyczy, kwestii domniemywanych w literaturze przedmiotu funkcji administracyjnych zamku w Bezlawkach.

Zagadnienie to pozostaje jednym z najtrudniejszych do zbadania problemów związanych z funkcjonowaniem tej warowni, niezwykle słabo poświadczonym w źródłach pisanych. Ściśle rzecz ujmując, chodzi tu o ewentualne znaczenie zamku w administrowaniu krajem przez zakon niemiecki. To że zamek bezławecki musiał mieć swojego zarządcę nie ulega wątpliwości, pozostaje tylko pytanie, czy poza zawiadywaniem samą warownią miał on jeszcze jakieś uprawnienia do zarządu okolicznymi obszarami w jakimkolwiek choćby zakresie (sądowniczym, gospodarczym, militarnym etc.).

Funkcje administracyjne były przypisywane temu obiektowi w literaturze przedmiotu już od dawna. Otóż uczeni dopatrywali się w niewielkim domu zamkowym uzupełnionym przez stosunkowo rozległy wewnętrzny plac otoczony murem obwodowym (Wólkowski W., 2013, s. 110) siedziby jednego z urzędników sprawujących w końcu XIV w. na określonym obszarze komturii bałgijskiej zarząd nad ludnością, głównie autochtoniczną,

² Przedstawione zostały w nim argumenty za chronologizacją początków budowy zamku bezławeckiego na drugą połowę lat siedemdziesiątych XIV stulecia (ca 1377 r.), co pokrywa się z niektórymi propozycjami datacji archeologicznej (opartej na badaniach dendrochronologicznych).

żyjącą i gospodarującą wedle lokalnych zwyczajów prawnych. Urzędnicy tacy w ówczesnej miejscowej nomenklaturze pruskiej nosili miano ‘komorników’ (*kemerer*)³. Określenie zamku bezławeckiego jako „siedziby komornika” przewija się w publikacjach naukowych poczynając od Karla Heinza Clasena przez Georga Dehio, Friedricha Benninghovena, Mieczysława Haftkę i Jana Salma na Tomaszu Torbusie kończąc (Clasen K.H., 1927, s. 140; Dehio G., 1952, s. 309; Benninghoven F., 1976, s. 575; Haftka M., 1999, s. 37; Salm J., 2001a, s. 88; Torbus T., 2010, s. 30). Przed dekadą również Christofer Herrmann pisał o warowni bezławeckiej jako o „zamku urzędniczym” („*Amtsburg*”) zakonu niemieckiego, aczkolwiek nie uściślił, o jakiego urzędnika mogłoby w tym przypadku chodzić (Herrmann Ch., 2006, s. 62)⁴. W monografii zbiorowej z 2013 r., dotyczącej badań archeologicznych w Bezlawkach, taką opinię podtrzymał Wojciech Wólkowski, który sytuował warownię wśród zamków „komornickich” (Wólkowski W., 2013, s. 112, 113–114) i uznał ją za „niemal modelowy przykład późnośredniowiecznego małego zamku, siedziby krzyżackiego administratora” (Wólkowski W., 2013, s. 109). Także Wojciech Brillowski w tej samej publikacji wspomina o wykorzystywaniu bezławeckiego założenia warownego „w celach militarno-administracyjnych” (Brillowski W., 2013, s. 133, 134), przy czym interpretacje odwołujące się do kategorii modelu słusznie traktuje z dużym dystansem (Brillowski W., 2013, s. 121). W ostatnich latach również Marcel Knyżewski uznawał zamek bezławecki za siedzibę komornika (Knyżewski M., 2016, s. 115, 127–128), aczkolwiek w najnowszej publikacji z 2018 r. zastrzegł, że nie ma na to dowodów w źródłach pisanych (Knyżewski M., 2018, s. 271, 275–276)⁵.

Trzeba wyraźnie stwierdzić, że wszystkie te opinie, przynajmniej dla zweryfikowanego dla potrzeb niniejszego artykułu okresu czwartej ćwierci XIV i pierwszej połowy XV w.⁶ pozbawione są podstaw źródłowych. Nie

³ Odnośnie komorników – co należy tu wyraźnie podkreślić, niebędących członkami korporacji zakonu niemieckiego – w pruskim władztwie Zakonu por. Kwiatkowski K., 2012, s. 262–263, 352–358; Kwiatkowski K., 2016b, s. 114, 163, 193, 239, 288, 293; ze starszych prac Wunder H., 1968, s. 85–87; Thielen P.G., 1965, s. 116; Wenskus R., 1964, s. 204–206 (= Wenskus R., 1986, s. 248–250); również uwagi: Horn A., 1890, s. 241–243; Toeppen M., 1858, s. 165; Voigt J., 1834, s. 547–548. Natomiast w kwestii funkcjonowania komornictw w południowo-wschodniej części Barcji oraz w dawnej (staro)pruskiej Galindii por. Białuński G., 1996, s. 12, 14; Białuński G., 2002, s. 19; Białuński G., 2001, s. 251 (aczkolwiek jedynie dla początków XVI stulecia, kiedy funkcje komorników uległy znacznym zmianom w stosunku do tych z XIV w.).

⁴ Słusznie nie powtórzył już ów badacz tej opinii w swojej późniejszej monumentalnej publikacji dotyczącej architektury średniowiecznej w Prusach, por. Herrmann Ch., 2007, s. 352–353.

⁵ Podkreślałem tę kwestię już wcześniej, mianowicie w 2016 r., por. Kwiatkowski K., 2016a, s. 16 (wersja ang., s. 14).

⁶ Chodzi tu o czas od wzniesienia zamku w drugiej połowie ósmej dekady XIV w. (por. przyp. 2) aż do tzw. wojny trzynastoletniej, która wybuchła w 1454 r.; na jej początku dotychczasowe struktury administracyjne zakonu niemieckiego w Prusach uległy kilkuletniemu pełnemu niemal załamaniu (por. Biskup M., 1967).

zachowały się bowiem jakiegokolwiek poświadczenia, które by wskazywały, iż na zamku bezławeckim, określanym wówczas bądź to mianem „dworu” (*houff*) bądź „domu” (*haus*) (Kwiatkowski K., 2016c, s. 39–40), w jakimkolwiek momencie wspomnianego przedziału czasowego urzędował komornik. Oczywiście argument *ex silentio fontium* w przypadku późnośredniowiecznych Prus, a zwłaszcza w odniesieniu do stosunkowo słabo poświadczonych komorników⁷, nie rozstrzyga bynajmniej jednoznacznie tej problematycznej kwestii. Niemniej jednak można podać szereg konkretnych przesłanek opartych o przekazy źródłowe wskazujące na niezwykle niskie prawdopodobieństwo urzędowania komornika w zamku bezławeckim przed okresem tzw. wojny trzynastoletniej.

W zachowanych do dziś spisach wizytacyjnych z 1437 r. i w różnego rodzaju inwentarzach sporządzonych z polecenia prokuratora szestneńskiego w latach 1449–1450 w żadnym z trzech ówczesnych okręgów administracyjnych nazywanych prokuratorstwami, znajdujących się w obrębie komturii bałgijskiej, a rozciągających się w rejonie Bezlawek (Rastenburg, stpol. Rastembork, ob. pol. Kętrzyn; Ryn, niem. Rhein oraz Szestno, niem. Seehesten), nie pojawia się komornictwo bezławeckie lub choćby takie, dla którego siedzibę komornika można byłoby lokalizować na zamku w Bezlawkach. Jednocześnie zaś w przywołanych aktach kilkakrotnie wzmiankowane są w komornictwa w Rastenburgu⁸, w Rynie⁹ oraz w Szestnie¹⁰. Wiecej, przywołane źródła jednoznacznie wskazują, że w okręgach rastenburskim i szestneńskim administracja komornicza w 1437 r. (a w okręgu szestneńskim także w 1449 r.) funkcjonowała równolegle do zarządu sprawowanego przez prokuratorów dokładnie w tych samych ramach przestrzennych¹¹. Oznacza to ponadto, iż w obu przypadkach, tak Rastenbur-

⁷ Przykładowo funkcjonowanie komornictwa w Pasłęku (niem. Preußisch Holland) w XIV w. poświadczane jest jedynie przez jeden przekaz źródłowy z 9 VIII 1340 r., por. PUB III/1, Nr. 317, s. 222. Podobnie ma się choćby sprawa z komornictwem w Ilawie (Pruskiej) (niem. Preußisch Eylau), poświadczonym dla tego stulecia tylko w jednym dokumencie z 30 XI 1350 r., por. PUB IV, Nr. 628, s. 566. Takich sytuacji jest oczywiście znacznie więcej.

⁸ GZB, s. 69 (s. oryg. 210, 211: dwukrotnie jako *kamerampt Rastenburg*), 70 (oryg. 212: *kamerampt Rastenburg*), 71 (oryg. 215: *camerampt Rastenburg*), 72 (oryg. 215: jako *kamerampt und gebiete Rastenburg*), 73 (oryg. 217: *camerampt Rastenburg*) – wszystkie wzmianki z 1437 r.

⁹ GZB, s. 71 (s. oryg. 214: *kamerampt Reyn*), 73 (oryg. 218: *camperapt Reyn*) – obie wzmianki z 1437 r.

¹⁰ ABDOPSVL, s. 62 (*kamer ampt Seesten*, 1449 r.), 103 (*Seestemschin kamer ampt*, [1449] r.), 107 (*Seesteinschin kamer ampt*, [1449] r.), 228 (*kamir ampt Seestin*, 1450 r.), 230 (*kamir ampt*, [1450] r.). Ponadto także wzmianka komornictwa (*kamer ampt*) w liście prokuratora szestneńskiego do wielkiego mistrza z 22 V 1449 r., por. GStA PK, XX. HA, OBA 9919 (= edycja: ABDOPSVL, s. 351–352, tu s. 352).

¹¹ GZB, s. 73 (s. oryg. 217: *pflieger zcu Rastenburg*, 1437 r.), 74 (oryg. 219: *pflieger zcu Rastenburg*, 1437 r.), 75 (oryg. 221: *pflieger* w Szestnie, 1437 r.); ABDOPSVL, s. 45 (*pflieger czu Seesten*, 1449 r.), 352 (*pflieger zcu Seesthen*, 1449 r.); ponadto przywołane w przyp. 8 zestawienie w jednej frazie terminów *kamerampt* ('komornictwo') i *gebiete* ('okręg', w domyśle: prokuratorowski)

ga, jak i Szestna, jeden i ten sam zamek pełnił równocześnie funkcję siedziby zarówno prokuratora (badącego bratem urzędnikiem, tj. członkiem zakonu niemieckiego), jak i komornika (osoby nienależącej do korporacji zakonnej)¹².

Ponadto nic nie wskazuje na to, że przed 1437 r. struktury zarządu omawianymi obszarami barckimi były zorganizowane w inny sposób. Trzeba bowiem zwrócić uwagę na to, że nie ma żadnych przesłanek źródłowych, by w najbliższej okolicy Bezlawek w czwartej ćwierci XIV w. czy w pierwszej ćwierci następnego stulecia istniało (bądź rozwijało się) szczególnie intensywne osadnictwo pruskie (ściślej: na prawie pruskim), które jako podlegające z reguły zarządowi administracyjnemu komorników wymagałyby powołania takiego urzędnika na zamku bezlaweckim (Kwiatkowski K., 2021). Zarówno w czwartej ćwierci XIV stulecia, jak i w 1420 r., czy wreszcie w 1437 i 1449 r. faktyczni (źródłowo poświadczeni) bądź tylko prawdopodobni komornicy z Rastenburga, z Szestna i z Rynu zapewniali z punktu widzenia zakonnej władzy zwierzchniej wystarczający poziom i zakres zarządu i kontroli ludności bałtyjskiej mieszkającej we wspomnianych trzech okręgach prokuratorskich.

Należałoby jeszcze rozpatrzyć taką ewentualność, wedle której siedziba któregoś z przywołanych wyżej trzech komorników mogłaby zostać przed 1437 r. przeniesiona z Bezlawek. Zarówno w przypadku Rastenburga, jak i Szestna oraz Rynu wydaje się to mało prawdopodobne. Otóż w dokumencie komtura bałgijskiego Ulricha Frickego z 9 sierpnia 1371 r. poświadczającym lokację wsi czynszowej na prawie chełmińskim na polu *Bayslaugken*, tj. w okolicy późniejszych Bezlawek, pojawia się komornik *Jemus/Jenius/Jenus*¹³, którego w świetle obecności prokuratora rastenburskiego na liście świadków owego dyplomu oraz biorąc pod uwagę lokację osady na obszarze podlegającym prokuratorom rastenburskim należy identyfikować właśnie z urzędnikiem rezydującym razem ze wspomnianym prokuratorem, a więc na zamku w Rastenburgu. Ów *Jemus* otrzymał w nowo lokowanej wsi 6 łanów na dziedzicznym prawie chełmińskim (Szczepański S., 2013, s. 24; Kwiatkowski K., 2016c, s. 36), niewątpliwie

w odniesieniu do jednego terytorium rastenburskiego. W przypadku Rynu dla 1437 r. nie ma poświadczanego prokuratora, co oznaczałoby, iż w tym czasie w zamku, który między 1418 a 1422 r. był siedzibą konwentu i komtura (por. Thielen P.G., 1965, s. 165), nie urzędował żaden brat zakony, a jedynie niebędący członkiem korporacji komornik.

¹² Innym przykładem z obszaru Barcji są Barciany (niem. Barten), który to zamek funkcjonujący w 3.–4. ćwierci XIV w. jako siedziba prokuratora w obrębie komturii brandenburskiej (lub chwilowo nawet osobnego komtura), był jednocześnie siedzibą komornika, por. Józwiak S., Trupinda J., 2018, s. 305–307, 311, 313–314, 316–321, 330.

¹³ GStA PK, XX. HA, Ostpr. Fol. 124, fol. 17v (= regest: PUB VI/2, Nr. 926, s. 538; tu też podane inne podstawy transmisji źródłowej); odnośnie do tego por. Szczepański S., 2013, s. 24; w kwestii komornika por. Kwiatkowski K., 2016c, s. 36.

jako wynagrodzenie za pełniony przez niego dotychczas urząd komornika. Nie mamy tu więc do czynienia z komornikiem rezydującym w Bezlawkach, tym bardziej że w 1371 r. nie było tam jeszcze zamku (Kwiatkowski K., 2021). Z kolei z 27 lipca 1387 r. pochodzi najstarsze poświadczenie funkcjonowania prokuratora na zamku w Szestnie (ABDOPSVL, s. 42–43), co oznacza, iż najpóźniej w tym czasie ewentualny komornik odpowiedzialny za zarząd osadnictwem bałtyjskim w okręgu szestneńskim mógłby zamieszkać w tej warowni, przy czym w postaci murowanej istniała ona prawdopodobnie już wcześniej, najpóźniej od siódmej dekady XIV w. (BKDPOP VI, s. 99–100; Dehio (A), s. 582; Salm J., 2001b, s. 480; Herrmann Ch., 2007, s. 726–727), i była już wówczas siedzibą prokuratora i być może również komornika, tak jak to miało miejsce w kilka dekad później. Widać więc, że zarówno w przypadku Rastenburga, jak i Szestna owe warownie były najprawdopodobniej siedzibami komorników, zanim zaczęto wznosić zamek w Bezlawkach. Równie nikle prawdopodobieństwo miałyby hipoteza o translokacji przed 1437 r. siedziby komornika z Bezlawek do Rynu, tj. trzeciego z rozpatrywanych tu ośrodków, bowiem murowaną warownię przeznaczoną zapewne dla zakonnego prokuratora, a tym samym mogącą równocześnie (tak jak to miało dowodnie miejsce w latach trzydziestych XV stulecia) pełnić funkcję siedziby lokalnego komornika, rozpoczęto wznosić w 1377 r. (Wigand, s. 584; Toeppen M., 1858, s. 205; BKDPOP VI, s. 83–84; von Wichsdorf, H., 1926, s. 113¹⁴; Dehio (A), s. 526–527; Meyhöfer M., 1981, s. 187; Torbus T., 1998, s. 236–239, 609–614; Torbus T., 2014, s. 270, 272–273; Herrmann Ch., 2007, s. 678), a więc właściwie równoległe do prac budowlanych przy zamku bezławeczkim (ewentualne wyprzedzenie wnoszenia jednej warowni względem drugiej było minimalne).

O ile więc komornictwo wraz z okręgiem prokuratorskim nie zostało utworzone w Bezlawkach do 1377 r., na co nie ma ani dowodów źródłowych, ani nawet pośrednich przesłanek, to po tej dacie, w kontekście zarysowanej powyżej struktury administracyjnej w środkowej i południowej części Barcji, tym bardziej nie sposób wskazać choćby jeden powód, dla którego kierownictwo zakonu niemieckiego bądź komturzy bałgijscy mieliby w bezławeczkiej warowni ulokować komornika. Samo położenie Bezlawek względem Rastenburga, Szestna i Rynu stanowi przesłankę negatywną w tej kwestii. W przeciwieństwie do owych trzech siedzib komorników, które zlokalizowane były zasadniczo w centralnym położeniu w obrębie każdego z trzech okręgów prokuratorskich (Verwaltung 1968, Teilblatt 5), wzniesiony w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XIV w. zamek bezła-

¹⁴ Z niewiadomych przyczyn badacz ten pisał o wzniesieniu zamku w 1376 r., przy czym nie rozróżnia pierwotnej budowli drewnianej od późniejszej murowanej.

wecki znajdował się właściwie na samym styku dwóch istniejących już okręgów prokuratorskich, mianowicie rastenburskiego i szestneńskiego¹⁵. Takie usytuowanie ewentualnej siedziby komornika, niezależnie od tego, w ramach którego z tych okręgów miałby on sprawować zarząd nad osadami pruskimi, wydać się musi bardzo niepraktyczne, zwłaszcza przy dość znacznej rozległości obu okręgów, i nie jest znane z żadnego innego okręgu administracyjnego w Prusach.

Ostatnią potencjalną przesłanką mogącą przemawiać za obecnością na zamku bezlaweckim urzędnika terytorialnego, aczkolwiek nie komornika, bowiem będącego członkiem zakonu niemieckiego, jest zapis w „Malborskiej księdze skarbnika” („Marienburger Tresslerbuch”), zresztą nierozpatrywany dotychczas w literaturze przez zwolenników hipotezy o administracyjnych funkcjach zamku w Bezlawkach. Nota owa poświadczająca wypłacenie 17 stycznia 1404 r. z kasy skarbnika Zakonu 1½ grzywny pruskiej jako strawne (*zerunge*) dla strzelca *Lorenca* mającego dostarczyć do Bezlawek pięć koni bratu zakonnemu Heinrichowi Holtowi, co też w rzeczywistości nastąpiło (MTB, s. 288, w. 2–4). Pojawia się tu pytanie, czy Heinrich Holt odbierający owe konie był wówczas w Bezlawkach tylko przejazdem, czy może przebywał na tamtejszym zamku jako brat-urzędnik¹⁶. Kwestię tę wydają się rozstrzygać dwie inne zapiski z tejże samej „Malborskiej księgi skarbnika”. W jednej mowa jest o wypłaceniu w Malborku 14 lipca 1403 r. na ręce pana (*her*) *Heynricha Holca* 300 grzywien pruskich na poczet pożyczki udzielonej przez zakon niemiecki księciu Bolesławowi Świdrygielle (MTB, s. 222, w. 16–19)¹⁷, który od drugiej połowy października 1402 r. mieszkał ze swoim dworem na zamku bezlaweckim (Kwiatkowski K., 2016d, s. 206–207). Nie ulega wątpliwości (wbrew opinii

¹⁵ Linearna granica obu okręgów została wprawdzie ustalona najprawdopodobniej po 1387 r. (por. ABDOPSVL, s. 124–125), aczkolwiek w kontekście dokonanego wówczas rozgraniczenia okręgów ortelsburskiego (szczycieńskiego) i szestneńskiego (por. ABDOPSVL, s. 42–44) nie wydaje się, by miało to nastąpić z jakimś znacznym opóźnieniem. Przynależność Bezlawek do okręgu rastenburskiego w 1371, 1422 i 1437 r. nie ulega wątpliwości, por. GStA PK, XX. HA, Ostpr. Fol. 124, fol. 17v (1371 r.); GZB, s. 27 (s. oryg. 102: 1422 r.), 69 (oryg. 210: 1437 r.), 70 (oryg. 212: 1437 r.), 71 (oryg. 215: 1437 r.); podobnie jak i położonej 2,5 km na południowy wschód od niej wsi Łazdoje (*Schoneweze/Laxdogen*: 1422 r., *Laxdoen*: 1437 r.), por. GZB, s. 28 (s. oryg. 104: 1422 r.), 70 (oryg. 212: 1437 r.); gdy tymczasem położone nieco dalej na południe wieś Pilec (*Piltcz*: 1422 r., por. GZB, s. 29 (s. oryg. 111); *Pylcz*: 1437 r., por. GZB, s. 74 (oryg. 217, 218)) oraz osada Rydwagi (*Ruwewangen*: 1437 r., por. GZB, s. 74 (s. oryg. 220)) należały już do okręgu szestneńskiego.

¹⁶ Sam Heinrich Holt poświadczony jest w zachowanych źródłach dokumentowych 28 IV 1401 r. jako zarządca w Szakach (niem. Schaaken, ob. ros. Nekrasovo) (GStA PK, XX. HA, OF 107, fol. 236v (~ GStA PK, XX. HA, OF 108, fol. 248r)), po czym 31 X 1409 r. występuje jako komtur domowy toruński (GStA PK, XX. HA, Perg.-Urk., Schiebl. 63, Nr. 1 = edycja: Kwiatkowski K., 2009, s. 32–33; ponadto także GStA PK, XX. HA, OBA 1412 (6 XII 1410 r.)).

¹⁷ Połowę tej sumy, tj. 150 grzywien otrzymał on od obecnego wówczas w Malborku komtura bałgijskiego Ulricha von Jungingen.

Walthera Ziesemera, por. MTB, s. 617), iż chodzi tu o brata zakonnego Heinricha Holta, który w analizowanej zapisce określony jest dodatkowo jako sędzia nadworny (*hoverichter*) litewskiego księcia. W świetle tej noty jasna staje się ówczesna funkcja Heinricha Holta jako stałego przedstawiciela zakonu niemieckiego przy mieszkającym na zamku bezławeckim Bolesławie Świdrygielle, będącym w tym czasie sprzymierzeńcem Zakonu. Zwrócił na to zresztą uwagę już wcześniej Rimvydas Petrauskas (Petrauskas R., 2007, s. 207–208). Druga nota podobna jest w treści do pierwszej i dotyczy wypłacenia w Malborku 12 stycznia 1404 r. temuż Heinrichowi Holtowi 100 grzywien pruskich znowu na poczet pożyczki dla Bolesława Świdrygielly (MTB, s. 286, w. 4–6). Kolejne zapiski wskazują, iż nadworną funkcję w otoczeniu Olgierdowicza Heinrich Holt pełnił już od jesieni 1402 r. (MTB, s. 197, w. 1–17; s. 200, w. 25–26)¹⁸. Tak więc w świetle zapisów z „Malborskiej księgi skarbnika” brat ten nie pełnił w Bezlawkach żadnego urzędu zakonnego, lecz urząd nadworny u litewskiego kniazia. Po wyjeździe Olgierdowicza z Prus wiosną 1404 r. Heinrich Holt najprawdopodobniej objął jeden z urzędów w konwencie królewieckim (a więc z dala od Bezlawek), który (bądź które?) sprawował dowodnie aż do lipca 1408 r., na co wskazuje szereg kolejnych zapisów z „Malborskiej księgi skarbnika” (MTB, s. 304, w. 4, 14–22; s. 343, w. 16–24; s. 385, w. 7–11; s. 397, w. 28–31; s. 436, w. 12–13; s. 465, w. 28–31).

Po zanegowaniu potencjalnych przesłanek pozytywnych na rzecz przypisywania warowni w Bezlawkach funkcji administracyjnych czwartej ćwierci XIV i w pierwszej połowie XV stulecia wypada jeszcze zastanowić się nad przyczynami sformułowania tego rodzaju hipotezy w literaturze przedmiotu i jej stosunkowo znacznej trwałości. Otóż można wskazać, jak się wydaje, dwie co najmniej przyczyny tego stanu rzeczy. Pierwszą z nich był swoisty schematyzm analityczny obecny długi czas w badaniach nad budownictwem warownym w późnośredniowiecznych Prusach. Wyrażał się on m.in. w przekonaniu o możliwości opracowania jednolitej typologii punktów warownych budowanych przez zakon niemiecki w kraju pruskim, łączącej w sobie w schematyczny sposób kryteria architektoniczne z administracyjnymi. W szczególności przedstawiłem tę kwestię w przywoływanym na wstępie artykule (Kwiatkowski K., 2016a, s. 34–36 (wersja ang., s. 29–30)), stąd nie ma potrzeby na nowo do niej wracać. W dwóch ostatnich dekadach zaczęto powoli zauważać, że owa koncepcja typologiczna¹⁹

¹⁸ Odnośnie do pobytu młodego Olgierdowicza w Bezlawkach por. Szczepański S., 2013, s. 27–30; oraz moje uzupełnienia i sprostowania, por. Kwiatkowski K., 2016d, s. 202–207.

¹⁹ Z uwagi na fakt, że owo ujmowanie budownictwa warownego w późnośredniowiecznych Prusach podkreślało silnie aspekty ewolucyjne, również nierzadko łącząc zbyt sztywno chronologię z typami morfologicznymi, można je nazwać „ewolucjonistyczną morfologiczno-administracyjną koncepcją typologiczną”, por. Kwiatkowski K., 2016a, s. 36 (wersja ang., s. 30).

zestawiająca klasyfikacje oparte o formę architektoniczną (morfologię) budowli warownej z tymi odnoszającymi się do funkcji administracyjnych i ściśle – wręcz dogmatycznie – przypisująca konkretne wydzielone typy morfologiczne konkretnym funkcjom administracyjnym, nie jest w stanie spełniać roli narzędzia ułatwiającego zrozumienie różnorodnych niuansów dotyczących funkcjonowania poszczególnych obiektów warownych w Prusach. Połączenie klasyfikacji morfologicznej z systematyzacją administracyjną zastosowane w ewolucjonistycznej morfologiczno-administracyjnej koncepcji typologicznej okazuje się coraz wyraźniej w zasadzie błędną ścieżką metodyczną badań i fałszywą podstawą metodologiczną analiz. Dlaczego? Bowiemy takie postępowanie badawcze zbyt daleko schematyzuje rzeczywistość, która – jak pokazują to najnowsze publikacje – okazuje się z reguły znacznie bardziej złożona i zniuansowana. Sławomir Józwiak i Janusz Trupinda słusznie zwrócili niedawno uwagę na ten stan rzeczy (Józwiak S., Trupinda J., 2014, s. 174–175, 189). Zresztą również Arkadiusz Koperkiewicz dostrzegł w przywoływanej monografii z 2013 r. niedostatki metodyczno-poznawcze takiej postawy badawczej (Koperkiewicz A., 2013, s. 44, przyp. 4). Jego krytyczna opinia nie przeważała jednak w interpretacjach dotyczących funkcji warowni w Bezlawkach. Jak silne pozostaje inercyjne oddziaływanie opisanej przed chwilą ewolucjonistycznej morfologiczno-administracyjnej koncepcji typologicznej, świadczy również przywołany już artykuł Wojciecha Brillowskiego. Z jednej strony badacz ten słusznie postulował odejście od metody badań obiektów warownych zakładającej analizę porównawczą nastawioną na szukanie elementów podobnych, powtarzalnych, zapożyczonych i w rezultacie interpretowanych jako „typowe” (Brillowski W., 2013, s. 119) – a więc zasadzającej się na ewolucjonistycznej morfologiczno-administracyjnej koncepcji typologicznej – z drugiej jednak strony nie był w stanie oderwać się od operowania pojęciami będącymi jej produktami, takimi jak „zamki konwentualne” i „zamki wójtowskie” (Brillowski W., 2013, s. 119). W przypadku zamku bezławeckiego dogmatyczne podejście do dwukryteryjnej koncepcji typologicznej zaowocowało w oparciu o schematycznie zinterpretowane cechy architektoniczne budowli wręcz wykreowaniem urzędnika (konkretnie: komornika) z kręgu pruskiej gałęzi zakonu niemieckiego, a tym samym i okręgu administracyjnego (komornictwa), po którym – jak to zostało ukazane wyżej – ani nie ma śladu w przekazach pisanych, ani nie ma dla niego w analizowanym okresie miejsca w strukturze przestrzennej zarządu administracyjnego w Prusach Dolnych.

Dруга przyczyna przypisywania bezławeckiemu założeniu obronemu funkcji administracyjnych ma naturę znacznie ogólniejszą, aniżeli pierwsza. Można ją określić jako ogólną wizję władztwa zakonu niemieckiego

w późnośredniowiecznych Prusach istniejącą w historiografii. W środowisku badaczy, a zwłaszcza nie-historyków, dla których przekazy pisane są pomocniczym a nie podstawowym rodzajem źródeł do pozyskiwania materiałów do interpretacji przeszłości, ciągle jeszcze obecne jest wyobrażenie o tym władztwie ukształtowane w ubiegłym stuleciu, a zasadzające się przede wszystkim na przypisywanym mu „państwowym”/„etatystycznym” i „centralistycznym”, a niekiedy nawet „represywnym” charakterze. W tej wizji jedną z cech owego „państwa” była ściśle hierarchicznie zorganizowana administracja obsadzona wyłącznie przez członków Zakonu (będących w Prusach rzekomo wyłącznie przybyszami), której ośrodkami była regularna i zaplanowana sieć zamków. Ramy takiego obrazu nie dopuszczały założenia, by mogły w kraju pruskim powstawać punkty warowne wyłączone z tego nad wyraz jednolitego systemu zarządu. Rozumując w obrębie takich ram wyobrażeniowych, jeszcze niedawno nie potrafiono sobie zatem zobrazować zamku bezławeckiego, w którym nie byłoby jakiegoś urzędnika-brata zakonnego zarządzającego warownią wraz z przyległym do niej mniejszym czy większym obszarem.

Zaprezentowane wyżej rozważania uwzględniające brak bezpośrednich informacji źródłowych oraz szereg przesłanek negatywnych odnośnie do funkcji administracyjnych warowni w Bezlawkach, które oparte zostały na przekazach pośrednich zinterpretowanych jednakże w szerszym kontekście strukturalnym dotyczącym zarządu terytorialnego władztwa zakonu niemieckiego w Prusach, pokazują dość wyraziście, że na zamku tym w analizowanym przedziale czasowym ani nie rezydował urzędnik związany z zarządem terenowym, ani też nie mieszkali żadni członkowie zakonu niemieckiego. W oparciu o rozpoznanie innych regionów władztwa pruskiej gałęzi Zakonu można ostrożnie przypuszczać, iż zarządca warowni bezławeckiej, należący do jednej z grup przynależących do korporacji zakonnej – co najbardziej prawdopodobne, do usługujących dinerów (*dienere*) – kierował kilku- – bądź kilkunastuosobową obsadą i określany był być może mianem „burggrafa” (burgrabiego)²⁰. Nie miał on zapewne żadnych uprawnień związanych z zarządem okolicą ani w przestrzeni militarnej, ani jurysdykcyjno-sądowniczej, ani wreszcie porządkowej. Mógł zaś dysponować pewnymi prerogatywami w zakresie zarządu gospodarczego i fiskalnego, tj. dotyczącymi zbierania danin z okolicy. Czy podlegał jednemu

²⁰ W kwestii burgrabiów we władztwie zakonnym por. Kwiatkowski K., 2012, s. 361–366 (gdzie przywołane przykłady z 1. dekady XV w.); ostatnio w odniesieniu do ziemi chełmińskiej w 4. dekadzie XV w. również Józwiak S., Trupinda J., 2020, s. 150; odnośnie burgrabiów we władztwie biskupów warmińskich, funkcjonujących co najmniej od 4. dekady XIV w., por. Ptak J., 1997, s. 57; Szorc A., 1990, s. 62–63; wcześniej także m.in. Röhrich V., 1925, s. 120; Perk H.-J., 1931, s. 24, 25; oraz Thiel A., 1878, s. 198–199; w kwestii burgrabiów w innych władztwach biskupich w Prusach por. Jarzebowski M., 2007, s. 217–219.

ze wspomnianych wyżej prokuratorów, czy może bezpośrednio komturowi bałgijskiemu – nie sposób rozstrzygnąć.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- ABDOPSVL = *Amtsbücher des Deutschen Ordens um 1450. Pflegeamt zu Seehesten und Vogtei zu Leipe*, 2015, hrsg. u. bearb. v. Cordula A. Franzke, Jürgen Sarnowsky (Beihefte zum Preußischen Urkundenbuch, Bd. 3), V&R unipress, Göttingen.
- GStA PK, XX. HA = Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin, XX. Hauptabteilung (Historisches Staatsarchiv Königsberg).
- GZB = *Das Grosse Zinsbuch des Deutschen Ordens (1414–1438)*, 1958, hrsg. v. Peter G. Thielen, N. G. Elwert, Marburg.
- MTB = *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409*, 1896, hrsg. v. Erich Joachim, Thomas & Öppermann, Königsberg i. Pr. (repr.: Knieß, Bremerhaven 1973).
- PUB III/1 = *Preußisches Urkundenbuch. Politische (allgemeine) Abteilung*, Bd. III, Lief. 1: 1335–1341, 1944, hrsg. v. Max Hein, Gräfe und Unzer, Königsberg/Pr. (repr.: Scientia, Aalen 1961).
- PUB IV = *Preußisches Urkundenbuch. Politische (allgemeine) Abteilung*, Bd. IV: 1346–1351, 1960, hrsg. v. Hans Koeppen, Elwert, Marburg.
- PUB VI/2 = *Preußisches Urkundenbuch. Politische (allgemeine) Abteilung*, Bd. VI, Lief. 2: 1367–1371, 2000, hrsg. v. Klaus Conrad, Elwert, Marburg.
- Wigand (H) = *Die Chronik Wigands von Marburg. Originalfragmente, lateinische Uebersetzung und sonstige Ueberreste*, 1863, hrsg. v. Theodor Hirsch, w: *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preußischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, Bd. II, Hirzel, Leipzig, s. 453–662.

Opracowania

- BKDPOP VI = *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen*, 1896, bearb. v. Adolf Boettischer, H. VI: *Masuren*, Teichert, Königsberg.
- Benninghoven Friedrich, 1976, *Die Burgen als Grundpfeiler des spätmittelalterlichen Wehrwesens im preußisch-livländischen Deutschordenstaat*, w: Hans Patze (hrsg.), *Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung* (Vorträge und Forschungen, Bd. XIX, Tl. I), Thorbecke, Sigmaringen, s. 565–601.
- Bezlawki – ocalić od zniszczenia. Wyniki prac interdyscyplinarnych prowadzonych w latach 2008–2011*, 2013, Arkadiusz Koperkiewicz (red.) (Gdańskie Studia Archeologiczne. Seria Monografie, Nr 3), Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Brillowski Wojciech, 2013, *Analiza funkcjonalna założenia obronnego w Bezlawkach*, w: Arkadiusz Koperkiewicz (red.), *Bezlawki – ocalić od zniszczenia. Wyniki prac interdyscyplinarnych prowadzonych w latach 2008–2011* (Gdańskie Studia Archeologiczne. Seria Monografie, nr 3), Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 119–135.
- Białuński Grzegorz, 1996, *Osadnictwo regionu Wielkich Jezior Mazurskich od XIV do początków XVIII wieku – starostwo leckie (giżyckie) i ryńskie* (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 159), OBN, Olsztyn.

- Białuński Grzegorz 2001, *Przemiany społeczno-ludnościowe południowo-wschodnich obszarów Prus Krzyżackich i Książęcych (do 1568 roku)* (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 195), OBN, Olsztyn.
- Białuński Grzegorz 2002, *Kolonizacja „Wielkiej Puszczy” (do 1568 roku) – starostwa piskie, etckie, straduńskie, zelkowskie i węgoborskie (węgorzewskie)* (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 204), OBN, Olsztyn.
- Biskup Marian, 1967, *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466*, MON, Warszawa.
- Clasen Karl H., 1927, *Die mittelalterliche Kunst im Gebiete des Deutschordensstaates Preußen*, Bd. I: *Die Burgbauten*, Gräfe & Unzer, Königsberg i. Pr.
- Dehio Georg, 1952, *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler*, neu bearb. v. Ernst Gall, *Deutschordensland Preußen*, bearb. u. Mitwirkung v. Bernhard Schmid, Grete Tiemann, Deutscher Kunstverlag, München–Berlin.
- Dehio (A) = *Dehio-Handbuch der Kunstdenkmäler West- und Ostpreußen. Die ehemaligen Provinzen West- und Ostpreußen (Deutschordensland Preußen) mit Bütower und Lauenburger Land*, 1993, bearb. v. Michael Antoni, Deutscher Kunstverlag, München–Berlin.
- Haftka Mieczysław 1999, *Zamki krzyżackie w Polsce. Szkice z dziejów*, Muzeum Zamkowe / Wydawnictwo Consort, Malbork–Płock.
- Herrmann Christofer, 2006, *Burgen im Ordensland. Deutschordens- und Bischofsburgen in Ost- und Westpreußen. Ein Reisehandbuch*, Bergstadtverlag Korn, Würzburg.
- Herrmann Christopfer, 2007, *Mittelalterliche Architektur im Preussenland. Untersuchungen zur Frage der Kunstlandschaft und -geographie* (Studien zur Internationalen Architektur- und Kunstgeschichte, Bd. 56), Imhof / Artes, Petersberg-Olsztyn.
- Horn Alexander, 1890, *Die Verwaltung Ostpreussens seit der Säcularisation 1525–1875. Beiträge zur deutschen Rechts- Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, Teichert, Königsberg.
- Jarzebowski Marc, 2007, *Die Residenzen der preußischen Bischöfe bis 1525* (Prussia Sacra, vol. 3), Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Józwiak Sławomir i Trupinda Janusz, 2014, *O zamkach konwentualnych państwa krzyżackiego w Prusach na marginesie najnowszej książki Tomasza Torbusa, „Zapiski Historyczne”*, t. 79, z. 4, s. 173–196.
- Józwiak Sławomir i Trupinda Janusz, 2018, *Die Bauchronologie und das Raumprogramm der Deutschordensburg Barten (Barciany) im Lichte mittelalterlichen Schriftquellen*, Ordines Militares Colloquia Torunensia Historica. Yearbook for the Study of the Military Orders, vol. 23, s. 301–338.
- Józwiak Sławomir i Trupinda Janusz, 2020, *Zamki krzyżackie w świetle średniowiecznych źródeł pisanych*, w: Marcin Wiewióra (red.), *Castra Terrae Culmensis. Na rubieży chrześcijańskiego świata*, t. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 132–151.
- Koperkiewicz Arkadiusz, 2013, *Zamek w Bezlawkach w świetle badań archeologicznych*, w: Arkadiusz Koperkiewicz (red.), *Bezlawki – ocalić od zniszczenia. Wyniki prac interdyscyplinarnych prowadzonych w latach 2008–2011* (Gdańskie Studia Archeologiczne. Seria Monografie, nr 3), Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 44–74.

- Knyżewski Marcel, 2016, *Kształtowanie się siedzib niższych urzędników krzyżackich w Prusach Właściwych*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Archaeologica, fasc. 31, s. 113–132.
- Knyżewski Marcel, 2018, *Formy siedzib średnich i niższych rangą urzędników krzyżackich w granicach obecnej Polski*, Archaeologia Historica Polona, t. 26, s. 265–282.
- Kwiatkowski Krzysztof, 2009, *Okoliczności wypowiedzenia wojny królowi polskiemu Władysławowi II przez wielkiego mistrza zakonu niemieckiego Ulricha von Jungingen w sierpniu 1409 roku*, Zapiski Historyczne, t. 74, z. 3, s. 7–33.
- Kwiatkowski Krzysztof, 2012, *Zakon niemiecki jako „corporatio militaris”, cz. I: Korporacja i krąg przynależących do niej. Kulturowe i społeczne podstawy działalności militarnej zakonu w Prusach (do początku XV wieku)* (Dzieje Zakonu Niemieckiego, t. 1), Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Kwiatkowski Krzysztof, 2016a, *(Wild)haus w Bezlawkach (Bayselauken, Bäslock) – uwagi na temat budownictwa warownego zakonu niemieckiego w późnośredniowiecznych Prusach*, „Zapiski Historyczne”, t. 81, z. 2, s. 7–44 (wersja ang.: *(Wild)haus in Bezlauki (Bayselauken, Bäslock) – remarks on the construction of fortifications of the Teutonic Order in Late Medieval Prussia*, Zapiski Historyczne, t. 81, z. 2, s. 7–36).
- Kwiatkowski Krzysztof, 2016b, *Wojska zakonu niemieckiego w Prusach 1230–1525 (korporacja, jej pruskie władztwo, zbrojni, kultura wojny i aktywność militarna)* (przy współpracy Marii Molendy) (Dzieje Zakonu Niemieckiego, t. 3), Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Kwiatkowski Krzysztof, 2016c, *Bezlauki – kilka uzupełnień źródłowych dotyczących późnośredniowiecznego zespołu osadniczego na obrzeżach kraju pruskiego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1 (291), s. 31–53.
- Kwiatkowski Krzysztof, 2016d, *Zamek w Bezlawkach rzekomo bazą militarną zakonu niemieckiego podczas letniej wyprawy litewskiej 1402 roku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 2 (292), s. 201–207.
- Kwiatkowski Krzysztof, 2021, *Budownictwo warowne jako narzędzie intensyfikacji władztwa na obrzeżach kraju – casus Bezlauk w późnośredniowiecznych Prusach*, Zapiski Historyczne, z. 3, s. 81–116..
- Meyhöfer Max, 1981, *Rhein* (hasło), w: Erich Weise (hrsg.) *Ost- und Westpreussen* (Handbuch der historischen Stätten), Kröner, Stuttgart, s. 187–188.
- Perk Hans-Joachim, 1931, *Verfassungs- und Rechtsgeschichte des Fürstbistums Ermeland*, Kopal & Schulz, Königsberg i. Pr.
- Ptak Jan, 1997, *Wojskowość średniowiecznej Warmii* (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 172), OBN, Olsztyn.
- Rimvydas Petrauskas, 2007, *Tolima bičiulystė: asmeniniai Vokiečių ordino pareigūnų ir Lietuvos valdovų santykiai*, w: Rita R. Trimonienė i Robertas Jurgaitis (ed.) *Kryžiaus karų epocha Baltijos regionu tautų istorinėje sąmonėje. Mokslinių straipsnių rinkinys*, Saulės Delta, Saulės, s. 206–221.
- Röhrich Victor, 1925, *Geschichte des Fürstbistums Ermland*, Zeitungs- und Verlagsdruckerei, Braunsberg.
- Salm Jan, 2001a, *Bezlauki* (hasło), w: Leszek Kajzer, Stanisław Kołodziejski, Jan Salm, *Leksykon zamków w Polsce*, red. Leszek Kajzer, Arkady, Warszawa, s. 88–89.
- Salm Jan, 2001b, *Szestno* (hasło), w: Leszek Kajzer, Stanisław Kołodziejski, Jan Salm, *Leksykon zamków w Polsce*, red. Leszek Kajzer, Arkady, Warszawa, s. 480.
- Szczepański Seweryn, 2013, *Bezlauki i okolice w kontekście osadniczym plemiennej Barcji oraz kętrzyńskiego okręgu prokuratorskiego w średniowieczu*, w: Arkadiusz

- Koperkiewicz (red.), *Bezlawki – ocalić od zniszczenia. Wyniki prac interdyscyplinarnych prowadzonych w latach 2008–2011* (Gdańskie Studia Archeologiczne. Seria Monografie, Nr 3), Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 14–37.
- Szorc Alojzy, 1990, *Dominium warmińskie 1243–1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii* (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 112), OBN, Olsztyn.
- Thiel A[ndreas], 1878, *Wehrverfassung und Wehrverhältnisse des alten Ermland. Musterungs-Ordnung und Musterzettel desselben vom Jahre 1587*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands, Bd. 6, s. 184–227.
- Thielen Peter G., 1965, *Die Verwaltung des Ordensstaates Preussen vornehmlich im 15. Jahrhundert* (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart, Bd. 11), Böhlau, Köln–Graz.
- Toeppen Max, 1858, *Historisch-comparative Geographie von Preussen. Nach den Quellen, namentlich auch archivalischen*, Perthes, Gotha.
- Torbus Tomasz, 1998, *Die Konventsburgen im Deutschordensland Preußen* (Schriften des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte, Bd. 11), Oldenbourg, München.
- Torbus Tomasz, 2010, *Zamki krzyżackie / Deutschordensburgen*, tłum. Łukasz Bieniasz, Ossolineum, Wrocław.
- Torbus Tomasz, 2014, *Zamki konwentualne państwa krzyżackiego w Prusach, słowo / obraz terytoria*, Gdańsk.
- Voigt Johannes, 1834, *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bd. VI: *Die Zeit des Hochmeisters Konrad von Jungingen von 1393 bis 1407. Verfassung des Ordens und des Landes*, Bornträger, Königsberg.
- Wenskus Reinhard, 1964, *Kleinverbände und Kleinräume bei den Prußen des Samlandes*, w: Theodor Mayer (hrsg.) *Die Anfänge der Landgemeinde und ihr Wesen*, Tl. 2 (Vorträge und Forschungen, Bd. VIII/2), Thorbecke, Sigmaringen, s. 204–206 (= w: Reinhard Wenskus, 1986, *Ausgewählte Aufsätze zum frühen und preußischen Mittelalter. Festgabe zu seinem 70. Geburtstag*, hrsg. v. Hans Patze, Thorbecke, Sigmaringen, s. 248–250).
- Verwaltung 1968 = *Verwaltung des Ordenslandes Preußen um 1400* (mapa), w: *Historisch-geographischer Atlas des Preußenlandes*, 1968, Lief. 1, hrsg. v. Hans Mortensen, Gertrud Mortensen und Reinhard Wenskus, Steiner-Verlag, Wiesbaden.
- Wichdorff Heß von, 1926, *Beträge zur Geschichte der Ordenschlosses Rhein und der Stadt Rhein im Kreise Lötzen in Masuren*, Masovia, H. 31, s. 111–153.
- Wólkowski Wojciech, 2013, *Architektura zamku w Bezlawkach*, w: Arkadiusz Koperkiewicz (red.), *Bezlawki – ocalić od zniszczenia. Wyniki prac interdyscyplinarnych prowadzonych w latach 2008–2011* (Gdańskie Studia Archeologiczne. Seria Monografie, Nr 3), Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 109–117.
- Wunder Heide, 1968, *Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte der Komturei Christburg 13.–16. Jahrhundert* (Marienburger Ostforschungen, Bd. 28), Harrassowitz, Wiesbaden.